

Monok István

**A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára?
Egy közép-európai történet magyar példákkal¹**

Tanulmányunk címe nem egyszerű szójáték. Nem is arról van szó, hogy napjainkban, amikor minden kulturális tartalmat mellőz az uralkodástechnológia, és a közgyűjtemények irányítását egyszerű államigazgatási, vagy éppen információtechnológiai kérdésként értelmezik a döntéshozók, akkor az adminisztratív alapon összevont könyvtár, levéltár és múzeum vezetését vajon egy könyvtárosra, egy muzeológusra, vagy egy levéltárosra bízák. A gordiusi megoldás persze adott: kiválasztanak egy jó „elvtársat”, esetleg „komisszárt”, a nyugatibb „demokráciák”-ban pedig egy irányítástechnológiai szakembert, menedzsert, de lehetőleg olyan valakit, aki egyik területhez sem ért. Ez a megoldástípus mélyen összefügg azzal, hogy nem közös Európát építünk a 21. század elején, hanem a közös Európa adminisztratív vízfeje biztosítja – nagyon demokratikusan és nagyon toleránsan, hiszen ez így illik – a Közös Piac kiterjesztését, és a gazdasági dominanciát immáron egy nagyobb terület felett.

Nem kizárt, hogy egy összevont intézmény jól működik, főleg akkor, ha alapos gyűjteménytörténeti kutatások után határozzák meg annak stratégiai céljait, elemzik, hogy melyik történelmi korszakban, melyik földrajzi területen, milyen vallási és kulturális környezetben keletkeztek, hogyan alakult a viszonyuk, és miként kapcsolódott létük az adott kor társadalmához. Ha így közelítünk a kérdéshez, akkor kirajzolódnak modellek, amelyeknek mentén a – levéltári, könyvtári és a múzeumi – gyűjtés története alakult, és létrejöttek a közgyűjtemények. Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy hasonlóan a gazdasági és politikai hatalom gyakorlásának a modelljeihez, három európai régióról beszélhetünk. Ezek közül a közép-európai területekről néhány jelentőséget említenék. Rögtön kiemelve azt, hogy ez az a terület, amely kultúrájában alapvetően befogadó jellegű, a nyugati és déli európai szellemi áramlatok hatása alatt alakult az itteni közösségek művelődéstörténete. Főként az állandó német hatás alatt, és – történelmi korszakokként változó intenzitással – az

¹ A tanulmány az NKFIH OTKA K116154 számú kutatási program támogatásával készült.

italiai hatást kell még kiemeltnek tekintenünk. A Balti Államok területén, a mai lengyel és litván, vagy éppen cseh területeken a német hatás konstans, Dalmácia, Horvátország, vagy Magyarország összetettebb hatás alatt változott. Nem lehet persze elfeledni az állandó keleti hatásokat sem (orosz, bizánci, török stb.).

A továbbiakban a könyvtár és a múzeum viszonyát vizsgálom, a levéltárak története a használati írásbeliség mentén kissé másként alakult.² A levéltárakban persze mindig is voltak, és ma is vannak kéziratgyűjtemények, ahogy a könyvtárnak és múzeumnak is van levéltára, gyakran szaklevéltára. Csak egyetlen példaként említem, hogy a legtöbb nemzeti könyvtárban ott van az intézmény levéltára is (nem egyszerűen az irattára), önálló, a nemzeti levéltár szakmai felügyelete alá tartozó gyűjteményként, de így van ez a nemzeti akadémiák esetében is.

Kiindulópontul a gyűjtés fogalmainak alakulását választottam.³ A középkortól kezdődően a 18. századig sokféleképpen nevezték a gyűjtött (mű)tárgyak őrzési helyét: *kincstár*, *studiolo*, *Kunstskammer*,⁴ *galéria* és *múzeum*. A földrajzi felfedezések hatására a 16. században elkezdődött az ókori tudományos rendszerek átalakítása, a logikától a növényrendszertanig. A gondolkodás történetének 16. század végi szkeptikus korszaka után, egy – az Isten és az ember közti – barokk kompromisszum mentén alakultak ki az új rendszerek,⁵ és közben, minden részterületnek, a könyvtáraknak, vagy a gyűjtésnek is, elmélete született. A gyűjtés-elméletek által használt fogalmakat idéztem az előbb. A közép-európai régióban Samuel Quiccheberg,⁶ Gabriel Kaltemarckt,⁷ Caspar

² Alapvető írás, a még meg nem jelent mű: *Viskolcz Noémi*: Kincstárak és gyűjtemények a korai újkorban Magyarországon. Kézirat. Szeged 2013.

³ A legáltalánosabban, elméletileg természetesen az esztétika történetének alapszövegeiben is felvetődik a kérdés (a gyűjtemény darabjai, mint 'szép' tárgyak), de a Kant előtti gondolkodókat a legtöbb mai elmélet „előzménynek” tekinti. Vö. *James J. Sheedan*: Geschichte der deutschen Kunstmuseen. Von der fürstlichen Kunstskammer zur modernen Sammlung. München 2002.

⁴ A korban *Kunstskammernak* hívták a ma *Kunst- und Wunderkammernek* mondott teremsort, amelyben a ritkaságokat, adott esetben a rájuk vonatkozó könyvet is, tartották. A ma használt kifejezés 1908-tól terjedt el *Julius von Schlosser* könyve – *Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance*. Leipzig 1908 – megjelenése után. A német *terminus technicus* több európai nyelvben változatlanul, németül volt használatban.

⁵ *Berthold Sutter*: Wissenschaft und geistige Strömungen zwischen dem Augsburger Religionsfrieden und dem Dreissigjährigen Krieg. In: Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard. Hrsg. von Friedrich Seck. (Contubernium 26.) Tübingen 1981. 153-240.

⁶ *Inscriptiones, vel tituli theatri amplissimi, complectentis rerum universitatis singulas materias et imagines eximias. ...* München, Adam Berg, 1565 – kulcsszöveg, magyar vonatkozással (*Zsámboky János* könyvtárát is említi). Vö. *Harriet Roth*: Die Bibliothek als Spielgel der Kunstskammer. In: *Sammler – Bibliophile – Exzentriker*. (Literatur und

Friedrich Neickel⁸ neve ismert a leginkább a kora újkorból. Nem jelenti ez azt, hogy a gyűjtés gyakorlata⁹ ezeket az elveket követte a korban magában, ugyanis nagyon ritka az a – akár főúri – könyvgyűjtemény, amelyben az említettek elméleti művei előfordultak. Az egyes gazdag gyűjtők környezetében élő tudósok azonban ismerhették ezeket a munkákat is.

A *kincstár* és a *studiolo* olyan, gyűjtéssel kapcsolatos fogalmak, amelyeket mostani vizsgálódásunkból ki kell zárni, hiszen ezek a magán – intézményi (egyház), vagy természetes személy – gyűjtéséhez kötődnek, és nem határozottan változtak a nyilvánosság irányában (a barátok előtt persze egy *studiolo* is nyitott lehetett, vagy egy humanista felszámolta a gyűjteményét, és a *studiolo* könyvtárát a helyi közösségnek ajándékozta). A *Kunstkammer* azonban igen, még akkor is, ha a gyűjteménytípus – ma úgy mondanánk: enciklopédikus gyűjtőkörű múzeum – alapításának a korszaka Nyugat-Európában a 18. század közepére lejárt. A *galéria* a 16–17. században terjedt el, főként képgyűjteményekre értették, szentek, vagy a humanista szemlélet terjedésével egyre inkább a család, az ősök ábrázolásait gyűjtötték össze. A közép-európai késetttség egyik jó példája, hogy ismereteink szerint a Magyar Királyságban először 1678-ban, Esterházy Pál herceg, nádor végrendeletében szerepel a kifejezés.¹⁰ A nemzeti galériák – amikor az egyes országokban élő festők és szobrászok mű-

Anthropologie 1.) Hrsg. Aleida Assmann, Monika Gomille, Gabriele Rippl. Tübingen 1998. 193–210. (Quiccheberg Tractatusát elemzi: Text-Objekt-Bild – a könyvtár rendjét követi a *Kunstkammer* is.); Der Anfang der Museumslehre in Deutschland. Das Traktat „Inscriptiones vel Tituli Theatri Amplissimi” von Samuel Quiccheberg. Lateinisch-Deutsch. Hrsg. und kommentiert von Harriet Roth. Berlin 2000.; The first Treatise on Museums Samuel Quiccheberg’s *Inscriptiones* 1565. Transl. by Mark A. Meadow, Bruce Robertson. Introd. by Mark A. Meadow. Los Angeles 2013.

⁷ Jürgen Müller: *Renovatio artis saxoniae: sull'interpretazione dei* Bedenken di Gabriel Kaltemarckt del 1587. In: Scambio culturale con il nemico religioso. Italia e Sassonia attorno al 1600: atti della giornata internazionale di studi nell'ambito della serie di incontri „Roma e il nord – percorsi e forme dello scambio artistico”, 4-5 aprile 2005, Roma, Bibliotheca Hertziana, a cura di Cinisello Balsamo, Milano 2007. 129–141.

⁸ *Museographia, oder, Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum, oder, Raritäten-Kammern: darinnen gehandelt wird von denen Mueis, Schätz- Kunst- und Raritäten-Kammern ...; auf Verlangen mit einigen Zusätzen und dreyfachem Anhang vermehret* von D. Johann Kanold ... Leipzig–Bresslau 1717.

⁹ *Sammeln als Institution. Von der fürstlichen Wunderkammer zum Mäzenatentum des Staates.* Hrsg. von Barbara Marx, Karl-Siegbert Rehberg. München, Berlin 2006. (I: Modell italien: Sammlungspraxis in Renaissance und Barock; II: Dresden: Paradigmen des Sammelns; III: Kunstsammler und Museen im 18. Jahrhundert; IV: Institutionalisierung des Sammelns im 19. Jahrhunderts; V. Staatspatronage und Künstlersammlung im 20. Jahrhundert)

¹⁰ *Merényi Lajos: Esterházy Pál 1678. évi végrendelete.* Történelmi Tár 59. (1911) 598–619.

veinek a gyűjtése intézményesül – a 19. század második felétől jöttek létre Közép-Európában.¹¹

A *múzeum* kifejezés története sokkal összetettebb.¹² Európában mindenütt tudták az antik értelmét – a Múzsák lakhelye –, de ismerték az alexandriai *Museiont*, mint intézményt is.¹³ Ez utóbbi egyrészt gyűjtemény, másrészt az erre épülő iskolák és kutatóintézet együttese volt. Megjegyezhető, hogy a kutatóintézetek történetileg elkerültek a közgyűjteményekből (*Societas eruditorum, Academia*), de ha már napjainkban sok szó esik az intézmények összevonásáról, az egyik, történetileg megalapozott, és tartalmilag, szakmailag alátámasztható megoldás a kutatóknak a közgyűjteményekbe kerülése lehetne. Az anyag teljességét mindig a könyvtáros, a levéltáros, vagy a muzeológus ismeri, az úgynevezett „kutató” a katalógusokból válogat.¹⁴ A nyilvántartások szakszerűségét tartalmilag javítaná egy ilyen „összevonás”, amely ráadásul a társadalmi disszemináció folyamatát is jól szolgálná. Ennyit arról, hogy mit kell összevonni, mivel.

A *musaeum* szó tudományos, „az elmélyült kutatások helye” jelentését a reneszánsz idején elevenítették fel (gondoljunk Paolo Giovio Borgovicoban található házára, Federigo da Montefeltro urbinói *studioló*jára, vagy éppen arra, hogy Alessandro Maggi a 16. században már múzeumnak nevezte Pietro Bembo könyvtárát (és nem azért, mert a mai értelemben múzeum lett volna)). Az írott emlékek és a korból fennmaradt tárgyak együttes kutatása jelentheti a teljes elmélyülést, hisz az igazi *eruditus* nem csak a könyveket ismeri. Erre utal a *Romanum Museum* címmel 1690-ben megjelent katalógus címe is: *Romanum Museum sive Thesaurus eruditae antiquitatis, in quo gemmae, idola, insignia sacerdotalia, instrumenta sacrificiis inservientia, lucernae, vasae, bullae, armillae, fibulae, claves, annuli, tesserae, styli, strigiles, gutti, phialae lacrymatoriae, vota, signa militaria, etc., Centum et septuaginta tabulis aeneis incisa referuntur, ac dilucidantur.*¹⁵ Az idézett kötet, ahogy említettem, 1690-ben jelent meg, de a 16. század eleji humanisták és e között az időszak között, a könyves műfaj, a *musaeum*, vitte közelebb a kife-

¹¹ Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése. Szerk. Holló Szilvia Andrea. Bp. 2002.

¹² Paula Findlen: The museum: its classical etymology and renaissance genealogy. *Journal of the History of Collections* 2. (1989) 59–78.; Vö. Paula Findlen: *Early modern things. Objects and their histories, 1500–1800.* London 2013. 3–28.

¹³ Oliver Impey – Arthur Macgregor: *The Origins of Museums. The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-Century Europe.* London 2001.

¹⁴ Krzysztof Pomian: *Sammlungen – eine historische Typologie.* In: *Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube. Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800.* Hrsg. von Andreas Grote. Opladen 1994. 107–126.

¹⁵ *Cura, studio, et sumptibus Michaelis Angeli Causei de La Chausse Parisiensis (Michel-Ange de La Chausse) [Illustrator: Carlo Maratti, Nicolò Billy sen.], Romae 1690.*

jezést a mai értelméhez. Emlékeztetek a *Museum Hermeticum*,¹⁶ a *Museum philologicum et historicum*,¹⁷ vagy a *Museum Historico-Philologico-Theologicum*¹⁸ címtípusokra. A *museum* kifejezés használata „a szellemi értékek tárháza” még sokáig élt. Itt csak egy kései példát említek, egy – mai kifejezéssel élve – szakirodalmi bibliográfiáét, amelyet ugyancsak *museum*nak hívtak: *Museum Helveticum, ad juvendas litteras in publicos usus apertum*.¹⁹

A 17. század második felétől a magánkönyvtárak katalógusai, olyanoké, amelyek a teljes *studiolót* bemutatták, már tartamilag a mai értelemben vett múzeum intézmény felé vitték el a szó értelmezését, viszont ezeknek a nyilvánossághoz csak nagyon kevés közülük volt. Példaként említem Olaus Worm (1655),²⁰ Fredericus Ruysch (1691),²¹ Johannes van Westrenen (1692)²² és Jacob Spener (1693)²³ „*museum*”-ának katalógusait (tudom persze számtalan

¹⁶ *Musaeum Hermeticum, omnes Sopho-Spagyricae artis discipulos fidelissime erudiens, quo pacto summa illa veraque medicina ... queat. Continens tractatvs chymicos nouem praestantissimos ... Francofurti 1625.*

¹⁷ *Museum philologicum et historicum.: Complectens: I. Isaaci Casauboni de Satyrica Graecorum poësi, et Romanorum satira libros duos ... II. Ejusdem quatuor epistolas hactenus ineditas. III. Euripidae Cyclopem Latinitate et notis ... Thomas Crenius Conlegit, recensuit emendavit, ac praefatione notis et concinno indice auxit. Lugduni Batavorum 1699.*

¹⁸ *Museum Historico-Philologico-Theologicum, ... cura et studio Theodoro Hasaeo et Nicolao Nonnen. Bremae 1728–1732.*

¹⁹ *Cura et studio Johannis Jakobi Breitinger, Johannis Georgii Zimmermann. Turici – Tiguri 1746–1753.*

²⁰ *Museum Wormianum seu Historia rerum rariorum, tam naturalium, quam artificialium, tam domesticarum, quam exoticarum, quae Hafniae Danorum in aedibus Authoris servantur, adornata ab Olao Worm... Variis et accuratis iconibus illustrata. Lugduni Batavorum 1655. (re-editio in: Fortgesetzte Beiträge zur Naturkunde, Bd. 9., Berlin 1765. 727–778.)*

²¹ *Museum Anatomicum Ruyschianum sive Catalogus rariorum, quae in Authoris aedibus asservantur, adornatus ab eodem Frederico Ruysch ... Adduntur variae illustrationes, ut icones aeneae. Amstelodami 1691.*

²² *Catalogus variorum exquisitissimorum, raroque occurrentium librorum (per longos annos assiduo labore ac studio collectorum nitidissimeque compactorum) inter quos excellunt Historici Graeco Latini, Antiquarii, Numismatici, Litteratores, Geographici et alii Miscellanei Bibliothecae... Domino Johanne van Westrenen (dum viveret) J. U. L. Quorum Auctio habebitur in Officina Petri van der Aa, Bibliopolae in de Korsteeg in't Musijkboek. Ad Diem 23. Septembris St. N & seqq. 1692. ... Lugdunum Batavorum 1692.*

²³ *Museum Spenerianum sive Catalogus rerum tam artificiosarum quam naturalium, tam antiquarum, quam recentium, tam exoticarum, quam domesticarum, quas clarissimus Johannes Jacobus Spener ... in Academia Hallensi ... paravit atque collegit, ... Das Spenerische Cabinet oder Kurtze Beschreibung aller so wol künstlich- als natürlicher, alter als neuer, fremder als einheimischer curiosen Sachen, welche Herr*

tudós hagyatékának a katalógusát is citálhatnám, de nem gyakran fordul elő a *catalogus* mellett a *museum* kifejezés a címlapokon). Ugyancsak *museum* címmel jelent azután meg több királyi gyűjtemény katalógusa is, és ezek a gyűjtemények váltak sok helyütt a leendő országos/nemzeti könyvtárak/ múzeumok alapjaivá.²⁴ A nyilvánosság felé való elmozdulás már jól érezhető a 17. század második felében, és nem csak a világi uralkodók, hanem a főpapság körében is. Az idézett dán példa címében az is jól látható, hogy a tárgyak „*in Basilica Bibliothecae*” voltak elhelyezve, mai értelemben tehát itt „*a könyvtár múzeumáról*” van szó.

A Közép-Európa mai területén a 16. század elején volt királyságok (Svéd Királyság, Litván Nagyfejedelemség, Lengyel Királyság, Cseh Királyság, Magyar Királyság, ide értve az ennek részeként *regnum associatum*ként élő Horvát Királyságot is) megteremtették a nyugat-európaival konform intézményi hálózatot. Nem állítom azt, hogy az egyházi, iskolai intézmények sűrűsége, vagy éppen a levéltárak (hiteleshelyek), könyvtárak száma megközelítette a tőlük nyugatra eső területekét, azonban az említett királyságok hatalmi tényezők voltak, és integrálódtak a nyugati keresztény Európába. A 16. századtól azonban – hasonlóan a 13. századi tatár inváziók korához – ezek az államok elvesztették önállóságukat, a Német-római Birodalom királyságainak hadművelleti, védelmi zónája lettek a kelet felől érkező orosz, tatár, kozák, oszmán török hatalmi törekvésekkel szemben. A gyakran idézett mondás, *inter armas silent Musae* nem teljesen igazolható a terület könyvtártörténetét tekintve, de az bizonyos, hogy az anyagi terhek elsődlegesen az itt lakókra neheztedek a keleti hatalmak visszatartásában.

A Magyar Királyság arisztokrata családjai körében – különösen a 17. század második felétől, és különösen azok esetében, akik összeházasodtak a Birodalom nyugatibb királyságaiban élő családok tagjaival – a családi, udvari könyvtár mellett a kincstár bővítése idővel már nem csak vagyonfelhalmozást szolgált, hanem, ennek alárendelten ugyan, de esztétikai szempontok is megjelentek a gyűjtésben. Az ősök galériáját egyre inkább kvalitásos művészekkel festetik meg, megrendeléseket adnak bécsi, velencei, vagy éppen prágai művészeknek. Így a könyvtár mellett „kincses kamra” (*Schatzkammer*), nagyon el-

Johann Jacob. Spener ... auf der Academie zu Halle mit unermüdetem Fleiß colligiret consignatum opera Johannis Martini Michaelis ... Leipzig 1693.

²⁴ Vö. *Museum Regium, seu Catalogus rerum tam naturalium, quam artificialium, quae in Basilica Bibliothecae Augustissimae Daniae Norvegiaeque Monarchae, Friderici Quarti, Havniae asservantur, Gloriosissimae Memoriae Rege, Christiano Quinto, regnante, ab Oligero Jacobaeo ... quondam descriptus, nunc vero magna ex parte auctior uberiusque commentariis, praesertim autem quoad Antiquitates historiamque numismatum Danicorum, illustratus, accurante Johanne Lauerentzen, assessore Consistorii Havniensis Regio. Hauniae 1710.*

vétve „ritkaság kamra” (*Kuriositätenkammer*) is megjelent, majd, ahogy említettem, 1678-ban a „galéria” is önálló összeírási tétel a gyüjteményekben.

Közben a társadalom többi rétegei is, ha korlátozottan, de részt vesznek az európai mobilitásban. A külföldi egyetemeket látogató peregrinus diákok – 1526 és 1800 közötti időszakból közel 32.000 nevet ismerünk, aki külföldi egyetemre beiratkozott a Magyar Királyságból és Erdélyből – naplói tanúskodnak arról, hogy nem csak a neves tudósok, uralkodók könyvtárai nyűgözték le őket, hanem a ritkaságyűjtemények is.²⁵ A kereskedők – ezek többsége német anyanyelvű városlakó volt – látták a kortárs nyugati otthonokat, és a hagyatéki inventáriumok tanulsága szerint az ékszerek, díszes tárgyak és könyvek mellett képeket is beszereztek, ügyeltek bútoraik minőségére. A logikai rendszerek megváltozását követő pedagógiai reform az európai gondolkodásban, azzal, hogy az új „*orbis pictus*”-gondolat rendszerbe foglalója Johannes Comenius a Magyar Királyságban is élt, a protestáns iskolákban elindította az iskolai szertárak fejlesztését, amely gondolatot a katolikus oldalon a 17. század második felétől elterjedt piarista rendi intézmények is terjesztettek, sorra alapítva a fizikai, és az anatómiai szertárakat.

A török kiűzését követően az osztrák, a bajor és észak-itáliai családokkal összeházasodott arisztokrata családok (Nádasdyak, Batthyányak, Esterházyak, Pálffyak stb.), illetve a főleg az ő köreiből kikerülő főpapság, elkezdte a Magyar Királyság modernizálását. Erdélyben, a protestáns többségű arisztokrácia (kálvinista) és a városi polgárság (lutheránus) körében – ahogy a Magyar Királyságban élők többségében is – az a félelem élt, hogy a „modernizáció” egyben a Habsburg család köreinek a megerősödését is jelenti majd, így ez az – ahogy ma mondanánk – „európaizálódás” Janus arcú módon zajlott le. (A 21. század eleji Magyarország viszonya az EU nyugatibb feléhez nagyban hasonlít azokra az időkre.)

A közgyűjtemények története szempontjából ez azt jelentette, hogy azok az országos gyűjtemények, amelyeknek a megalapítását sok országban az uralkodói könyvtárra és ritkaságtárra alapozták, itt nem valósulhatott meg. Gazdagságban pedig ezek a főúri, főpapi gyűjtemények nem összehasonlíthatóak a nyugatibb párhuzamos gyűjteményekkel. Ráadásul a *patrioticum* gyűjtése a Magyar Királyságban és Erdélyben csak a 18. századtól kezdődik tudatosan. A császári gyűjteménybe – vallási hovatartozástól függetlenül – azért nagyon sok értelmiségi csaknem „köteles példány”-szerűen elküldte a könyvecskéjét. Hasonlóan gondolkodtak egy-egy terület nyomdászai, kiadói is, vagyis az uralkodói gyűjtemények nem egyszerűen vásárlással gyarapodtak. Egy új megrendelést remélve, a képzőművészek is szívesen ajándékoztak a gazdagabb csalá-

²⁵ Csak példaként: Pápai Páriz Ferenc: Drezda, 1672, Bazel, 1673 (*Pápai Páriz Ferenc: Békeséget magamnak és másoknak, bev., jegyzetek, közread. Nagy Géza. Bukarest 1977. 146–148., 155–156.*); ifj. Bethlen Mihály, Oxford, 1694 (Bethlen Mihály útinaplója. Sajtó alá rend., utószó Jankovics József. Bp. 1981. 93.)

doknak. Így a majdan központi múzeumok gyűjteménye csaknem szervesen gyarapodott.

A 18. század elején a Magyar Királyságban Széchenyi Ferenc gróf adományával megalakult a *Bibliotheca Regnicolaris* (1802). Az alapító levélből is kitérünk, hogy nem csupán könyvgyűjtemény: érmek, kőzetek, festmények és más tárgyak is tartoztak hozzá. Az Országgyűlés 1806-ban alkotott törvényt arról, hogy a gyűjtemény fenntartását és gyarapítását az ország vállalja. Ekkor ők már „Nemzeti Múzeum”-ról, és annak „Országos Könyvtár”-áról beszéltek. 1846-ban készült az az épület, amelyben a mai napig a Nemzeti Múzeum látogatható. 1949-ig a Könyvtár, a Múzeum Könyvtára volt, közös igazgatással. Ekkor választották szét a két intézményt, majd 1985-ben a Könyvtár el is költözött a mai helyére, a Budai Várba (Országos Széchenyi Könyvtár).

A Nemzeti Múzeum 1927-ig gyűjtött családi levéltárakat is, ekkor ezt a gyűjteményt a közben létrehozott Országos Levéltárnak adták át. A Könyvtár azonban tovább gyűjtötte a hagyatékot, immár intézményi levéltárakat nem. De így is, a mai napon az Országos Széchenyi Könyvtárnak van egy új múzeuma, és egy levéltára is. A *Bibliotheca Regnicolaris* megalapítását hamarosan követte a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása (1825), amelynek 1826-ban létrejött a könyvtára, a Teleki család alapítványi gyűjteményeinek köszönhetően. Ez alapvetően adományokból gazdagodott, és létrejött az a gyűjtemény, amely ma könyvtár, ennek szervezeti egységként levéltár, és a Művészettörténeti Kutatóintézethez kötöten egy múzeum.

A Magyar Királyságban élő más népcsoportok, a 19. század folyamán sorra alapították kulturális egyesületeiket, önálló gyűjteményekkel. Ezek elsősorban múzeumi jellegűek voltak, de a könyvtári állomány egyre jelentősebb lett. Olyan kéziratárakkal, amelyben keveredett a kéziratári és a levéltári anyag. Az első világháború után ezek a gyűjtemények szolgáltak alapjául – egyenként más és más történelmet írva – a mostani államok (Szlovákia, Szerbia, Horvátország) nemzeti gyűjteményeinek. Miután Burgenland a magyarországi megyék nyugati résziből jött létre, ott ez a gyűjtemény nem alakulhatott ki, ők 1920 után kezdték el az országos intézmények szervezését.

Erdélyben merőben másként alakult a gyűjtemények története. Akkor, amikor a Magyar Királyságban megalakult a „Nemzeti Könyvtár” (1802), az erdélyi katolikusok már külön országos gyűjteményt tudhattak maguknak, a püspök, Batthyány Ignác jóvoltából (1798). Ő könyvtárat, múzeumot és levéltárat hagyott az ország katolikus hívőire. 1802-ben Teleki Sámuel, a kálvinista magyar főúr, felajánlotta könyvtárát, és annak múzeumi gyűjteményeit. 1803-ban Samuel Bruckenthal, Erdély szász helytartója, a szász Nemzeti Múzeumot hozta létre, ám az ő gyűjteménye is első sorban a könyvtári oldalon volt a gazdagabb. A közgyűjtemények ügye tehát Erdélyben felekezeti alapon szerveződött, maradt a mai napig, de az ország törekedett egy Tudományos Akadémia, vagyis kutatóintézet megalapítására is. Erre azonban csak Erdély önálló-

ságának megszüntetése után került sor. 1848-ban, a Magyar Királyság reintegrálta az ekkor Erdélyi Nagyfejedelemségnek hívott államot, amely 1541 óta volt jogilag független terület. Az 1858-ban létrejött Erdélyi Múzeum Egyesület azonban elsősorban ugyan kutatóintézet volt, de nagyon hamar kialakította könyvtárát, levéltárát és múzeumát. Ezeket még a Román Királyságban is megtarthatta, csak 1950-ben kobozta el tőle a kommunista román állam.

A történet tehát sokkal összetettebb, mint „A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára” kérdésfeltevés. Manapság inkább az emlékezetkultúra beszédmóddal közelítünk a problémához.²⁶ A történeti tanulság az, hogy az összevont, vagy szétválasztott közgyűjtemények akkor működnek jól, ha ezek az adminisztratív változások a belső, szakmai logikát, és a történelmileg kialakított kereteket követik. Ha a dolog fordított, és államigazgatási, vagy ügyintézési kérdéssé degradálódnak az ilyen kérdések, akkor nagyobb részt a leépülés, a rombolás következik, a szerves építkezés helyett. Ezt az igazságot a technológiai változások sem írják felül.

Összefoglaló

Napjainkban a közgyűjteményi funkciók összekeverednek – mondják sokan, főként az államigazgatási, illetve intézményszervezési oldalon. A történelemben azonban ez nem újdonság. Soha nem léteztek „tisztán” levéltárak, könyvtárak, vagy éppen múzeumok.

A gyűjtési szokások alapjaiban változtak meg a korai újkorban. Nem függetlenül a nagy földrajzi felfedezésektől. A kastélyok könyvtárai mellett kialakított ritkaságokat őrző szobákból igazi múzeumok lettek. Az értelmiségiek, a nemes családok tagjai meg akarták őrizni a régibb korok, a család régen élt tagjai emlékezetét. Ezzel összefüggésben a „régibb” könyv nem olvasmány, hanem értékes tárgy lett, a szép betűkkel nyomtatott könyv, a díszített kódex ugyancsak. Ahogy az ősök galériáját is megfestették.

Napjainkban a könyvek digitális másolata sokszor helyettesíti az olvasási példányokat, és a könyv maga, egy megőrzendő tárggyá válik. Sokan gondolják tehát, hogy a hagyományos könyvtár múzeummá válik.

A tanulmány ennek a változási sornak a kora újkori történeti állomásait követi végig, példákat hozva az európai elméleti irodalomból, illetve a magyarországi könyvtár-, és gyűjtéstörténetből.

²⁶ Ez egyébként ugyancsak nem új jelenség, hiszen az *ars memoriae* kapcsán a kora újkorban is sokan elemezték a gyűjtemények szerepét. Vö. *Lina Bolzoni*: Das Sammeln und die ars memoriae. In: *Macrocosmos in Microcosmo. Die Welt in der Stube*. i. m. 129–168.

THE MUSEUM OF THE LIBRARY OR THE LIBRARY OF THE MUSEUM? A CENTRAL EUROPEAN HISTORY WITH HUNGARIAN EXAMPLES

The study principally examines the connection of the library and the museum in a historical perspective, and also in the perspective as to how the public collection should be administratively maintained today, what can be combined with what, and how it can be made more useful as a single institute for today's society. It sets off from the development of collecting concepts, i.e. from the process in which, from the Middle Ages up to the 18th century, the depository of the collected artefacts were called in various ways: *treasury, library, studiolo, Kunstkammer, gallery, and museum*. The historical lesson is that the combined, or divided, public collections work well if these administrative changes follow an internal, professional logic and the historically created frameworks. If it is vice versa, and these issues are reduced to an administrative matter, it is mostly followed by degradation and destruction instead of organic building. Technological changes have not overwritten this truth, either.

Keywords: cultural heritage, library history, museum history, culture science, culture management

Kulcsszavak: kulturális örökség, könyvtártörténet, múzeumtörténet, kultúratudomány, kulturális igazgatás

UNIVERSITAS HISTORIA

TANULMÁNYOK A **70** ÉVES SZÖGI LÁSZLÓ TISZTELETÉRE

MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE

2018

Greg Korte

UNIVERSITAS - HISTORIA

TANULMÁNYOK A 70 ÉVES SZÖGI LÁSZLÓ TISZTELETÉRE

Szerkesztette:

Draskóczy István, Varga Júlia, Zsidi Vilmos

A szerkesztésben részt vett:

Hós János és Kmety Adrien

Technikai szerkesztő:

Toma Katalin

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2018

Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 16.

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Felsőoktatási
Levéltári Szövetség támogatta

Készült az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, valamint az MTA-ELTE
Egyetemtörténeti Kutatócsoport közreműködésével

A borítón: Hartmann Schedel: Liber Chronicarum, Padova (részlet)
(ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár)

Tördelő szerkesztő: Varga Júlia
Az ünnepelt fényképét készítette Zsidi Vilmos, Újvidéken
A borítót tervezte: Acsai János

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete
www.archivportal.hu/hu/magyar-leveltarosok-egyesulete
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István

ISBN 978-615-5622-01-4

A nyomdai munkálatokat az EPC Nyomda, Budaörs végezte
Felelős vezető: Mészáros László

© Szerzők, 2018
© Szerkesztők 2018

Minden jog fenntartva
Printed in Hungary

TARTALOM

TABULA GRATULATORIA	9
Köszöntő (Kenyeres István)	13
Derű, optimizmus, bölcsesség...(Kálóczi Katalin köszönti Szögi Lászlót nyugdíjba vonulása alkalmából, 2013. július 16-án)	18
Levéltárak és egyetemtörténetek – interjú Szögi Lászlóval (Készítette: Vér Eszter Virág)	20
OKTATÁSTÖRTÉNET	
1. Középkor és kora újkor	
● Bilkei Irén: A wittenbergi protestáns egyetem 16. századi zalai hallgatóinak társadalmi háttere. <i>The Social Background of the 16th-Century Students from Zala County of the Protestant Wittenberg University</i>	31
● Bozay Réka: Utrechti pénzforrások: Anna Everwijn hagyatéka az egyetemen. <i>Financial resources at the University of Utrecht: The foundation of Miss Anna Everwijn</i>	39
● Haraszti Szabó Péter: Primus inter pares? A prágai egyetem helye a magyar diákok régió belüli peregrinációjában. <i>Primus inter pares? The Place of the Prague University in the Intraregional Peregrination of Hungarian Students</i>	53
● Heilau Zsuzsanna: A kassai jezsuita egyetem és hallgatósága. <i>The Jesuit University of Kassa (Košice) and its Students</i>	67
● Kelényi Borbála: Magyarországi diákok mindennapjai a középkori Krakkói Egyetemen. <i>Everyday Life of Students from the Hungarian Kingdom at the Medieval University of Kraków</i>	81
● Robert Offner: Milyen egyetemeket látogattak az erdélyi és magyarországi orvostanhallgatók, illetve azok közép-európai kollégái a 16. században? <i>Which Universities did the Transylvanian and Hungarian Medical Students, and their Central European Colleagues, Attend in the 16th Century?</i>	105
● Simon Katalin: Az alsófokú oktatás színhelyei Budán a 18. század végétől a 19. század közepéig. <i>Places of primary education in Buda from the end of the 18th century until the middle of the 19th century</i>	121
● Tar Attila Szilárd: A Göttingeni Egyetem hatása Magyarországon. <i>The influence of the University of Göttingen in Hungary</i>	133

- Tóth Krisztina: Esztergom megyei diákok egyetemjárása a késő középkorban. *The University Studies of Students from Esztergom County in the Late Middle Ages* 143

2. 19–20. század

- Batalka Krisztina: A műegyetemi hadikórház (1914–1918). *The Military Hospital of the Technical University (1914–1918)* 153
- Borsodi Csaba: Forradalmi bizottságok, munkástanács az ELTE-n. *Revolutionary Committees and the Workers' Council at Eötvös Loránd University (ELTE) in 1956* 165
- Durovics Alex: A Pozsonyi Líceum hallgatói a 19. század első felében. *Students of the Lyceum in Pozsony (Bratislava) in the First Half of the 19th Century* 179
- Gazda István: Fizika tankönyvek, műszaki és népszerűsítő fizikák Magyarországon a reformkorban és az abszolutizmus időszakában (1825–1860). *Physics Coursebooks, Technical and Popularizing Physics in Hungary in the Reform Era and in the Age of Absolutism (1825–1860)* 197
- Héjja Julianna Erika: A közigazgatási tisztviselőkkel szemben támogatott képzési és képesítési előírások 19. századi történetéből. *Education and Qualification Requirements of Public Servants from the History of the 19th Century* 217
- Juhász Réka Ibolya: Bihar megyei diákok a Nagyváradi Királyi Jogakadémiaán 1801 és 1830 között. *Students from Bihar County at the Royal Law Academy of Nagyváradi (Oradea) between 1801 and 1830* 227
- Kapronczay Károly: Lengyel „földalatti” hazai és emigrációs iskolák a második világháború éveiben. *Polish “Underground” Domestic and Emigrational Schools during World World II* 241
- Karády Viktor: Egy nagy kutatás margójára. Nemesek, keresztények, zsidók a peregrinus diákságban (1850–1918). *On a Major Research: Aristocrats, Christians, and Jews among Peregrine Students (1850–1918)* 253
- Kelemen Elemér: A középiskolai tanárképzés hazai változásainak jogszabályi háttere (1777–2010). *The Legal Background of the Changes in Secondary Teacher Education in Hungary (1777–2010)* 267
- Kiss Márton: A gondnoki intézmény kialakulása a Magyar királyi József Műegyetemen. *The Development of the Wardenship at the Hungarian Royal Joseph Technical University* 283
- Kissné Bognár Krisztina: A zeneakadémia működése és hallgatói (1875–1919). *The Operation and the Students of the Music Academy 1875–1919* 293

- Lengvári István: Az Erzsébet Tudományegyetem oktatói. Kutatási lehetőségek egy új adatbázis kapcsán. *Professors of the Pécs Erzsébet University. Research possibilities based on a new database* 303
- Mészáros Andor: A cseh tartományok iskoláinak magyarországi diákjai a 19. században. *Students from Hungary at Schools in Bohemian Provinces in the 19th Century* 309
- Molnár László: A Testnevelési Főiskola 1956-ban. *The University of Physical Education in 1956* 317
- Mózy Gergely: Az újkori Székesfehérvár első felsőoktatási intézménye. *The First Higher Education Institution of the Modern Period in Székesfehérvár* 337
- Osváth Zsolt: „...Okleveles Kertésznek elismerjük és valljuk..” Okályi Iván műkertész képező oklevele. *Iván Okályi's Horticulturist Certificate* 351
- Patyi Gábor: Visszatérés az eredethez: a szakmai tanárképzés megújulásának történeti előzményei az 1930-as években. *Back to the Origins: the Historical Background of the Reform of the Vocational Teacher Education in the 1930s* 369
- Pál-Antal Sándor: Jogakadémia Marosvásárhelyen. *The Law Academy in Marosvásárhely (Târgu-Mureş)* 379
- Sasfi Csaba: Érdemelv és mobilitás – ígervények és esélyek. Az iskolázás egy történeti modellje. *Merit Principle and Mobility: Promissory Notes and Chances. A Historical Model of Education.* 391
- Sigmirean, Cornel: The Catholic Network: Romanian Students from Transylvania at European Universities. *Katolikus hálózat – Erdélyi román diákok az európai egyetemeken* 399
- Tilcsik György: Adatok a Felsőlövői Evangélikus Tanítóképző Intézet Elemi Mintaiskolájának 1848 előtti működéséhez. Az iskola 1847 februárjában kiadott tájékoztatója. *Information about the Pre-1848 Operation of the Primary Model School of the Evangelical Educational Institute in Felsőlövő. Information Booklet Issued by the School in February 1847* 415
- Török József: A Hittudományi Kar a budapesti egyetemen 1870–1950. *The Faculty of Theology at the Budapest University 1870–1950* 439
- V. Molnár László: Keresztúri Ferenc, a Moszkvai Egyetem orvosprofesszora és dékánja. *Ferenc Keresztúri, Professor of Medicine and Dean of the Moscow University* 447
- Vajda Tamás: Egyetemi órai jegyzetek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (1872–1919). *Notes from University Lectures in the Academic Library of* 459

Koložsvár (1872–1919)

- Varga Júlia: Politikai küzdelmek a századfordulón a budapesti Egyetemi Körben (1888–1899). *Political Struggles at the Turn of the Century in the University Circle of Budapest 1888–1898* 475
- Zsidi Vilmos: A Keleti Múzeum. *The Oriental Museum* 489

TÖRTÉNELEM SEGÉDTUDOMÁNYAI

- Bernád Rita: A lovagkirály egyházi pecséteken – Szent László ábrázolása a romániai katolikus plébániák pecsétjein. *THE KNIGHT-KING ON ECCLESIASTICAL SEALS. The Representation of Saint Ladislaus on Romanian Catholic Parish Seals* 495
- Bertényi Iván: Az Egyetemi Könyvtár Dante-kódexének heraldikai problémái. *The Heraldical Problems of the Dante Codex of the University Library* 525
- Draskóczy István: A Mátyás-kor erdélyi sókamaraispánjai a kincstári reform után. *The Transylvanian Salt Chamber Bailiffs of the Era of Matthias Corvinus after the Treasury Reform* 541
- Fazekas István: Egy 16. század közepi kancelláriai formuláriumos könyv tanúságai. *The Testimony of a Mid-16th-Century Chancellery Formulary Book* 551
- Monok István: A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára? Egy közép-európai történet magyar példákkal. *The Museum of the Library or the Library of the Museum? A Central European History with Hungarian Examples* 567
- Reisz T. Csaba: Szép(ligeti) kis história. *A Little Story from Szépliget* 577
- Ujváry Gábor: Hóman Bálint 1918–1919-ben. *Bálint Hóman in 1918–1919* 589
- Vörös Boldizsár: A pöröly lecsapott. Karikatúrák a Magyarországi Tanácsköztársaságban. „*The Sledgehammer Stroke*” *Caricatures in the Soviet Republic of Hungary* 603
- Zsoldos Attila: A gyűlések rendje. *The Agenda of the Assemblies* 615

- Szögi László szakirodalmi munkássága 1973–2018 – összeállította Kiss Márton 627
- Képmelléklet 669

TABULA GRATULATORIA

Á. Varga László	Erdész Ádám
Acsai János	Erdmann Gyula
Bak Borbála	Érszegi Géza
Bakos István	Farkas Gábor Farkas
Bakonyi Ferencné	Farkas Gyöngyi
Baloghné Medvegy Teréz	Fésűs László
Baráth Magdolna	Fodor István
Barta János	Font Márta
Beke Margit	Fonyó Istvánné
Bella Katalin	Földváriné Kocsis Luca
ifj. Bertényi Iván	Frank Tibor
Berzeviczy Klára	Gecsényi Lajos
Bitskey István	Gecsényi Patrícia
Blaskóné Majkó Katalin	Géra Eleonóra
Blazovich László	Gorjanac Radojka
Bonhardt Attila	Grófová, Maria
Borhy László	Gyarmati György
Bubnó Hedvig	H. Németh István
Buza János	Hajdú Ágnes
Czenzthe Miklós	Halász Imre
Čierna, Lubica	Hardy Titusz
Csáder Vilmos	Hegedűs András
Császtvay Tünde	Hermann István
Cseh Gergő Bendegúz	Hermann Róbert
Csepregi Zoltán	Hiller István
Cserey Lászlóné	Horn Ildikó
Csikány Tamás	Horváth Erzsébet
Csombor Erzsébet	Hörcsik Richárd
Csukovics Enikő	Hudecz Ferenc
Dárday Ágnes	Hudi József
Dezső Tamás	Izsák Lajos
Dominkovits Péter	Jakubinyi György
Dominkovitsné Szakács Anita	Janka György
Dubniczky Zsolt	Kalmár János
Egey Tibor	Kardos József
Emódi András	Kádár Zsófia
Emőkey István	Kálnoki-Gyöngyössy Márton

Keresztes Veronika	Németh Ildikó
Kiss Domokos	Németh István
Kiss Gábor	Németh József
Kiss Gy. Csaba	Novák Veronika
Kiss József Mihály	Oborni Teréz
Kiss Mártonné Zeley Éva	Ondrikné Szászi Éva
Klaniczay Gábor	Orbán Éva
Klinghammer István	Ortutayné Léces Melinda
Koltai András	Pál Zoltán
Kónya Péter	Pálfy Géza
Koósné Török Erzsébet	Pandula Attila
Korzenszky Richárd	Papp Kornél
Kósa László	Péntekné Unghváry Mária
Kóta Péter	Petri Edit
Kovács Éva	Pók Attila
Kozáry Andrea	Poór János
Kozma Béla	Poszler Györgyi
Körmendi Tamás	Potyó Ferenc
Kövér György	Pőr Csilla
Kreutzer Andrea	Puskás-Paulik Ágnes
Küsmödi Attila	Rácz György
Ladányi Andor	Ravasz István
Lajkó Istvánné	Ress Imre
Lakatos Adél	Rózsa György
Lakatos Andor	Rutkai Éva
Lakos Ágnes	Rüsz-Fogarasi Enikő
Lászayné Martos Ida	Sági Éva
Lengyel Tünde	Sárközi Gabriella
Lenkefi Ferenc	Sárközi János
Liszkay Béla	Sarusi-Kiss Béla
Liszkayné Pál Márta	Schmelcer-Pohánka Éva
Lobmayer Ágnes M. Judit	Simon Katalin
Magasházyne Székesvári Ildikó	Simon Zsolt
Megyeriné Viola Andrea	Sipos András
Mezey Barna	Sipos Gábor
Mikó Zsuzsanna	Solymosi László
Molnár Antal	Sonkoly Gábor
Mudrák József	Soós István
Muszka Erzsébet	Sölch Miklós
Mühlberger Kurt	Szabadi István
Nagy Balázs	Szabó Csaba
Nagy László	Szabó Miklós

Szabóné Szávay Judit
Szakály Sándor
Szávai Ferenc
Székely Hunor
Szemerey Rita
Szemkeő Endre
Szende László
Szendi Attila
Szigetváry Éva
Szóts Zoltán Oszkár
Takács Edit
Toma Katalin

Tornay Krisztina
Tömördi Viktor
Tringli István
Tyekvicska Árpád
Várszegi Asztrik
Vásárhelyi Anzelm
Vékás Lajos
Vér Eszter Virág
Vezensenyi Péter
Virágos Márta
Vonyó József
Zalainé Kovács Éva